

'Kroniek'

*Mededelingen
Oudheidkundige Kring
Voorst*

*24e jaargang nr. 4
2001*

Oudheidkundige Kring Voorst
(opgericht bij notariële acte van 8 maart 1978)

Dagelijks bestuur

Voorzitter:

G.J. Oolman, Oolmansweg 5, 7384 ST Wilp, tel. (055) 323 12 44

Secretaris:

J.A. Roosenschoon, Rozendaalseweg 11, 7396 BB Terwolde, tel. (0571) 29 17 41

Penningm.:

M. Niemeijer, Schoolstraat 31, 7383 CC Voorst, tel. (0575) 50 14 99

Leden:

R. Egberts, Verdstraat 7, 7391 SJ Twello, tel. (0571) 27 44 49

J. Groenberg, Hietweideweg 30, 7391 XX Twello, tel. (0571) 27 60 37

Mr. J.H. Hermsen, Rozenhoflaan 10, 7201 AV Zutphen, tel. (0575) 51 52 48

J. Lubberts, Kon. Wilhelminastraat 10, 7396 AD Terwolde, tel. (0571) 29 17 60

G.B.J. Reinders, Wijkseweg 32a, 7396 BD Terwolde, tel. (0571) 27 43 32

J.A.M. Schutte-Geurtsen, P. Heinstraat 15, 7391 WK Twello, tel. (0571) 27 37 01

De contributie bedraagt f 25,- per persoon. Voor gehuwden of samenwonenden op hetzelfde post-adres f 30,-. Gironummer 16 64 122. Rabobank, rekeningnummer 36.28.09.267.

Kroniek

Kroniek is het mededelingenblad van de Oudheidkundige Kring Voorst en verschijnt vier keer per jaar. Het wordt gratis toegezonden aan de leden van de Oudheidkundige Kring Voorst en is in beperkte aantallen à f 6,50 te koop bij het VVV-kantoor in Twello en boekhandel Oonk in Twello. Publicatie of overname van artikelen, geheel of gedeeltelijk, is alleen toegestaan met schriftelijke toestemming van de redactie en de auteurs.

Redactie-adres: H. Kleinjan, Langestraat 51, 7419 AR Deventer (De Worp), tel. (0570) 641 648, e-mail: "kroniek@email.com".

Werkruimte Oudheidkundige Kring Voorst

Stationsstraat 59a

7391 EJ Twello

tel. (0571) 27 70 90

Geopend op dinsdag en woensdag van 9.00 tot 16.00 uur en op donderdagavond van 19.00 tot 21.00 uur.

ISSN 1384-8682

Kroniek 2001-4

Kroniek

December 2001, 24e jaargang nr. 4

Inhoud

	Blz.
Activiteitenplanning	2
Van de redactie	2
Van de bestuurstafel	J. Roosenschoon 3
Tentoonstelling "De gouden eeuw van Gelre"	3
Gewone, aparte dingen	L. Sevenster 4
Boeken gezocht	5
Geschiedenis van de bibliotheek in Terwolde	J. Lubberts 6
Processen-verbaal	G. Vrieling 15
Woonomstandigheden honderd jaar geleden	H. Kleinjan 16
Huisnummering in Voorst	J. Lubberts 21
Archiefonderzoek hand in hand met archeologie	J. Groenberg 23
De Halifax van Voorst	B. ten Bosch 24
Het Middeleeuwse koor van de kerk van Wilp	Z.G.M. Kolks 28
Uit de bladen	J. Roosenschoon 32

Foto omslag

Bewoners van de diaconiewoningen aan de Middendijk in Nijbroek (1928). Vóór dit rijtje woningen stond een waterpomp voor gezamenlijk gebruik (zie het artikel "Woonomstandigheden honderd jaar geleden" op pagina 16 en verder). (Coll. OKV).

Tenzij anders vermeld komen alle foto's in deze Kroniek uit de collectie van de O.K.V.

***Uiterste inleverdatum kopij voor de volgende Kroniek:
1 februari 2002***

Kroniek 2001-4

1

Activiteitenplanning

Lezing "Van troubadours, vagebonden en stadspijpers" - donderdag 7 februari 2002

In deze lezing probeert Jaap van der Ende, stadsbeiaardier, de vraag te beantwoorden waar de functie van stadsmuzikant vandaan komt.

Over de kerkmuziek tot de zestiende eeuw is veel bekend. Daar is veel over opgetekend omdat deze muziek een hoofdrol speelde in onze Romaanse en Gotische kerken. Van de profane muziek is veel minder bekend. Die was streng gescheiden van de heilige kerkmuziek. Geen feest, kermis of markt was er echter zonder vrolijke dansen en liederen.

Wie waren die muzikanten? Het waren onheilige pijpers, vedelaars en ongebonden zwerwers, levende symbolen van heidendom en ketterij. Hoe emancipeerden deze speellieden tot de representatieve stads-, hof en staatsmuzikanten? Hoe groeiden kerk en wereld naar elkaar toe zodat de speellieden zelfs de kerkelijke hoogtijdagen konden opluisteren? In de voordracht zal een overzicht worden gegeven van de Bourgondische/Nederlandse muziek vanaf de Kruistochten tot onze Gouden eeuw, waarbij de Lage Landen een leidende rol hebben gespeeld in Europa.

Jaap van der Ende zal een aantal reconstructies van oude blaasinstrumenten demonstreren van zijn zestiende-eeuwse Dordtse Stadspijperskapel "Bombarde", aangevuld met klankopnamen.

De lezing wordt gehouden in het Stationskoffiehuys aan de Stationsstraat in Twello. De aanvang is om 20.00 uur.

Van de redactie

De laatste "Kroniek" van 2001 ligt alweer voor u. De tijd gaat snel.

Het hoofdartikel in dit nummer gaat over de geschiedenis van de Terwoldse bibliotheek. Jan Lubberts beschrijft hoe moeilijk het was om een dorpsbibliotheek op te richten en in stand te houden.

Verder vraagt de redactie uw medewerking voor de nieuw te starten rubriek 'Namen'. Daarin willen wij graag aandacht schenken aan namen van straten, boerderijen of stukken grond. In een artikeltje kan een aparte

naam behandeld worden, de ontstaansgeschiedenis ervan of bijzonderheden die met de naamgeving samenhangen. We nodigen u als lezer van harte uit een bijdrage te leveren. Weet u iets van de achtergrond van een naam van een huis, een stuk grond, een weg die in onze gemeente voorkomt? Zoek het uit en schrijf het op!

De redactie wenst u met deze Kroniek veel leesplezier en alvast goede feestdagen en een gezond en voorspoedig 2002.

Van de bestuurstafel

door J. Roosenschoon

Allereerst wil het bestuur zich excuseren voor de late afgelasting van de lezing op 1 november jl. De spreker meldde pas heel laat dat hij bij nader inzien toch niet over dit onderwerp een avond kon verzorgen. Een vervanger was op zo'n korte termijn niet meer te regelen. Heel spijtig, vooral voor de mensen die voor niets naar Wilp waren getogen. Gelukkig was er nog een lezing in dezelfde maand.

Nu we alweer bijna een jaar in onze nieuwe accommodatie werken, is het een mooi moment onze sponsors, die dit tenslotte mogelijk gemaakt hebben, nog eens in het zonnetje te zetten. Het gaat om de volgende bedrijven: de VAR, wed. F. Miedendorp, Davino, van den Belt en Elizen. Dankzij hen en ook dankzij de subsidie van de gemeente zitten wij er zo mooi bij. (Al denken sommige medewerkers stiekem dat ook deze ruimte al een beetje klein begint te worden.)

In de werkruimte hebben we nog wel behoefte aan elektronische apparatuur. Wie van

u heeft dit ongebruikt thuis staan? Het gaat om een los beeldscherm van 15 of 17 inch, dat een eigen voeding heeft. En verder hebben we nog behoefte aan een complete computer voor de voorruimte. Hierin kan dan de catalogus van onze bibliotheek opgeslagen worden. Ook cd-roms, die we steeds meer in ons bezit krijgen, kunnen hiermee dan bekeken worden.

We ontvingen het droevige bericht dat de heer E. Pannekoek uit Nijbroek op 26 oktober is overleden. Hij was 58 jaar. Pannekoek ontwikkelde veel affiniteit met cultuurhistorie en na zijn vroege pensionering is hij, in overleg met de gemeente, beziggegaan met het inventariseren van hooibergen. Zowel complete hooibergen als restanten speurde hij op volhardende en initiatiefrijke wijze op en hij verwerkte dit overzicht in de computer. Heel spijtig dat de gemeenschap zo'n gedreven onderzoeker moet missen. Wij wensen zijn familie veel sterkte bij dit verlies.

Tentoonstelling "De gouden eeuw van Gelre"

De tentoonstelling 'De gouden eeuw van Gelre, Kunst en cultuur in het oude hertogdom', is vanaf 1 december te zien in het Stedelijk Museum Zutphen. Het is een kunst- en cultuurhistorisch overzicht van het hertogdom in de 15e en 16e eeuw. Volgens bezoekers die de tentoonstelling in Nijmegen gezien hebben is het zeer de moeite waard

er heen te gaan. Meer dan 300 objecten, waaronder prachtige handschriften en oude drukken, schilderijen en liturgische voorwerpen zijn te zien.

De tentoonstelling duurt tot en met 10 februari 2002. De openingstijden: dinsdag t/m vrijdag van 11 tot 17 uur, zaterdag en zondag van 13.30 tot 17 uur.

Gewone aparte dingen

De stalramen

Elke boerderij heeft raampjes in de veestallen. Dat is niets bijzonders, maar de vorm is soms apart. De oudere raampjes zijn van gietijzer, de nieuwe van beton. De reden hiervan is, dat beton beter bestand is tegen de sterke ammoniakdamp van gier en mest.

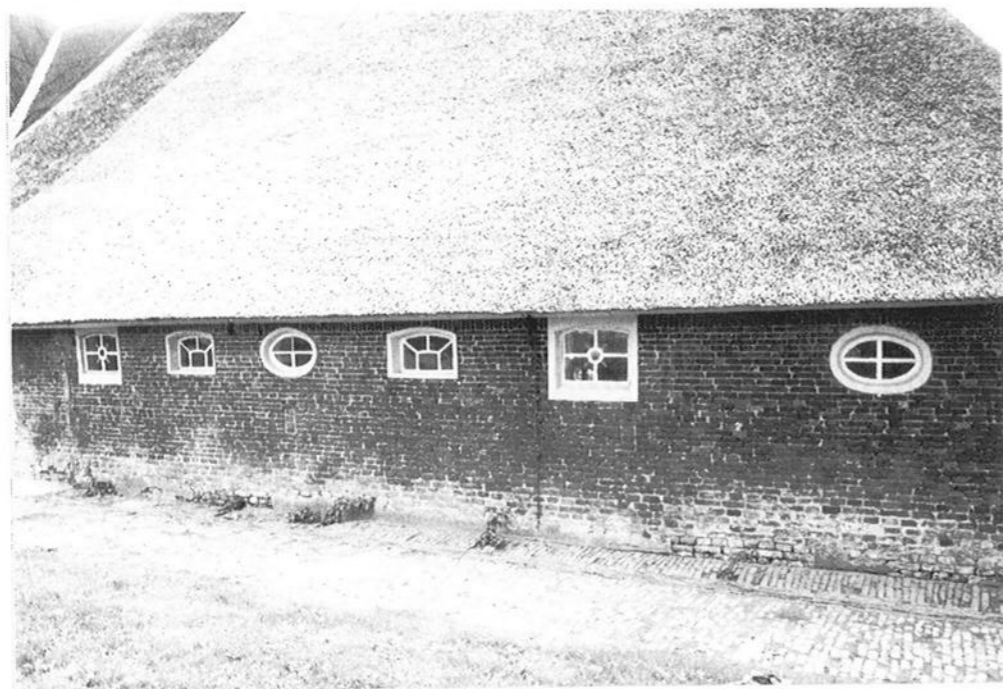
Aan de Middendijk 63 in Nijbroek staat boerderij "De Bijvank". Reeds in 1626 werd voor het eerst melding gemaakt van de hoeve "Bijvangs erve". De boerderij bestond voor die tijd vermoedelijk onder een andere naam. Liefst 300 jaar was "De

door L. Sevenster

Bijvank" woonplaats van notabele boerenfamilies. De laatste landbouwer/eigenaar Gerhard Willem Brascamp verkocht de boerderij in 1988. Het bedrijf veranderde in een woonboerderij.

In 1990 maakte ik een foto van de stalraampjes van de grote schuur. Het viel mij op hoe apart de zes raampjes met hun verschillende vormen waren. Meestal treft men in een boerenschuur, vanwege de uniformiteit, gelijkvormige raampjes aan. De muur met deze zes raampjes is uniek in de gemeente Voorst.

De geschiedenis van dit Rijksmonument

De zes raampjes in de noordgevel van de schuur (1990). (Foto L. Sevenster.)

"De Bijvank" is beschreven door Mr. J.H. Hermsen in het Deventer Dagblad in december 1988.

Rijksmonument boerderij "De Bijvank" gezien vanaf de Middendijk in Nijbroek (1983) (Foto L. Sevenster)

Boeken gezocht

"Old Twello"

Wie kan mij helpen aan een exemplaar van het boek Old Twello, dat enkele jaren geleden door de carillonstichting in samenwerking met de Oudheidkundige Kring gemaakt is.

Reacties s.v.p. naar mevrouw Albers, tel. (0571) 27 44 16.

"De Cannenburch & zijn bewoners"

Fluitend reed ik eind september naar Arnhem. Het daar gevestigde boeken-antiquariaat had het door mij gezochte boek. Zeiden ze. In de winkel aangekomen vernam ik dat het bewuste exemplaar een dag eerder op een beurs was verkocht. Zeiden ze toen. Was nog niet op Internet verwerkt. Zeiden ze daarna. Het fluiten was gestopt. Teleurstelling overheerste. Een zoveelste poging mislukt. Daarom deze oproep.

Kan één van de Kroniek-lezers mij helpen aan of op het spoor zetten van het boek "De Cannenburch & zijn bewoners" door prof. dr. ing. Temminck Groll e.a., verschenen in 1990 in samenwerking met de Stichting Vrienden der Gelderse Kastelen.

Het boek is al een aantal jaren uitverkocht en mijn pogingen om het in bezit te krijgen (uiteeraard tegen een redelijke vergoeding) bleven tot op heden vruchteloos.

Vandaar: wie kan helpen?

Rijd ik binnenkort weer fluitend ergens naar toe?

Wim Tempelman
Mozartstraat 128
7391 XM Twello
tel. (0571) 27 19 01
e-mail w.tempelman@hetnet.nl

Geschiedenis van de bibliotheek in Terwolde

door J. Lubberts

Wanneer we lezen dat de bibliotheek van Terwolde 75 jaar bestaat dan rijst onmiddellijk de vraag: "Was er nooit eerder iets van dien aard in Terwolde?" Het antwoord is "Ja".

Het eerste teken van de aanwezigheid van een bibliotheek in Terwolde vinden we in een brief van het "Bestuur van het Departement Terwolde der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen" van 4 augustus 1886.

In deze brief, geschreven door secretaris G. Huender, hoofd der school te Nijbroek, werd het volgende verzoek aan de heren kerkvoogden van Terwolde gedaan. "Dat vanwege het Departement te Terwolde eene volksbibliotheek is opgericht en deze onder 't beheer is gebracht van den Weleerwaarde Heer Ds. du Saar, predikant te Nijbroek".

Na deze mededeling vervolgde de secretaris zijn schrijven met het verzoek de boekenkast te mogen plaatsen in de kerkekamer van de Nederlandse Hervormde kerk te Terwolde en aldaar op vast te bepalen tijd uitdeling van boeken te mogen houden. Het bestuur voornoemd had zelf niet de beschikking over een geschikt lokaal om de boekenkast te plaatsen.

Op deze vraag werd door de kerkvoogdij in een schrijven van 30 augustus 1886 positief gereageerd.

Uit deze correspondentie blijkt dat er in 1886 in Terwolde een bibliotheek gesticht werd. Hoelang de bibliotheek in deze vorm heeft bestaan is niet bekend.

Het ontstaan van een bibliotheek komt niet zomaar uit de lucht vallen. De openbare bi-

bliotheken verschenen in Engeland en Amerika rond 1850. In Nederland iets later. De initiatieven gingen uit van de gegoede burgerij en/of dorpsnotabelen. Zij zagen het lezen als een cultuurgoed en richtten leeszalen en bibliotheken op om zich de inhoud van boeken eigen te maken. De arbeidersorganisaties zagen het lezen als middel tot verheffing van het volk.

Plaatselijk Belang

Vervolgens merken we pas iets van een bibliotheek tijdens de vergadering van de Voorster gemeenteraad van 24 februari 1920. In deze raadsvergadering werd een schrijven behandeld van de vereniging "Plaatselijk Belang Terwolde". Deze vereniging verzocht om subsidie voor de door haar opgerichte bibliotheek. De raad stelde dit schrijven voor advies in handen van burgemeester en wethouders.

Wanneer we dit lezen komt er onmiddellijk een aantal vragen naar voren. Was de nutsbibliotheek opgeheven? Wie of wat was Plaatselijk Belang? Om bij de laatste vraag te beginnen: de vereniging "Plaatselijk Belang Terwolde" was eind 1918 opgericht met het doel de dorpsbelangen te behartigen. Onder leiding van haar voorzitter de heer T. de Boer, directeur van de plaatselijke zuivelfabriek de "Boerenstand", organiseerde zij allerlei activiteiten. Zoals we lezen de oprichting van een bibliotheek, maar zij organiseerde ook cursussen E.H.B.O. enzovoort. In de notulen van de raad kunnen we het antwoord vinden op de vraag of de nutsbibliotheek nog bestond.

In de raadsvergadering van 27 april 1920 deelde de voorzitter mee dat men te Terwolde een bibliotheek had en dat de dominee en de dokter het beheer over de boeken hadden. Verder vermeldde de notulen: "Er schijnt echter weinig belangstelling voor te bestaan daar er nooit boeken ter lening worden gevraagd."

Raadslid Van Est vertelde niet te weten dat Terwolde een bibliotheek had. Wel was hem bekend, dat er een kast met oude boeken stond, maar dat die zeker in drie jaar niet geopend was. Mede op advies van B&W wees de raad de vraag voor subsidie af.

In de vergadering van "Plaatselijk Belang Terwolde" op 18 oktober 1923, gehouden

in café "Het Anker", horen we weer iets over haar bibliotheek. Tijdens deze vergadering werd de vereniging "Plaatselijk Belang Terwolde" opgeheven. Zij schonk haar bezittingen, waaronder de bibliotheek, aan de zojuist opgerichte vereniging "Ons Dorpshuis"; onder voorwaarde dat zij ook de schulden overnam.

Ons Dorpshuis

De in 1923 opgerichte vereniging "Ons Dorpshuis" stelde zich onder andere ten doel:

- het in stand houden van een verenigingsgebouw;
- het verspreiden van nuttige en maatschappelijke kennis;
- het versterken van de onderlinge band der

Vóór de oorlog was "Ons Dorpshuis" niet alleen onderkomen van de bibliotheek maar ook van de gymnastiekvereniging.

inwoners;

- het geven van cursussen, waaronder naaien breicursussen;

- het geven van gelegenheid tot houden van lezingen, vergaderingen, bijeenkomsten en voordrachten.

Dit dorps-huisgebeuren ontstond in ons land, evenals in Engeland, aan het begin van de twintigste eeuw. Het dagelijks bestuur van deze vereniging bestond uit huisarts P.J.A. van der Pot (voorzitter), de directeur van de zuivelfabriek T. de Boer (secretaris) en kruidenier W. Willemsen (penningmeester).

Wanneer we dit lezen blijkt duidelijk dat deze twee verenigingen op hetzelfde vlak actief waren. De vereniging "Ons Dorps-huis" bleek uiteindelijk de sterkste, mede doordat zij een onderkomen had in haar eigen gebouw, "Ons Dorps-huis" genaamd. Dit gebouw stond op de plaats van het huidige café-restaurant "Dorpszicht".

Uit de verzoeken aan de gemeenteraad om subsidie voor boeken blijkt dat "Ons Dorps-huis" de beschikking had over een bibliotheek die ondergebracht was in haar verenigingsgebouw.

Het beheer van de bibliotheek was lange tijd in handen geweest van drie dames. Mevrouw Van der Pot, echtgenote van de huisarts; mevrouw Enklaar, echtgenote van de hoofdonderwijzer en wijkverpleegster zuster Bruinsma.

75 Jaar

Vanaf 1923 bestond de bibliotheek zonder onderbreking, met als enige uitzondering de oorlogsperiode. De Terwoldse bibliotheek mocht daarom in 1998 met een gerust geweten haar 75-jarig bestaan vieren.

Er blijkt dat er al vroeg een bibliotheek in

Terwolde was. Uit de gevonden gegevens blijkt ook dat de bibliotheek in het begin van haar bestaan niet veel gebruikt werd. Drempelvrees zal hierbij een rol gespeeld hebben, want de dokter, de dominee en de hoofdonderwijzer behoorden tot de notabelen van het dorp. Voor hen nam je de pet af, je benaderde hen met eerbied, niet om hen een boek te vragen. Lezen was voor de dorpselite. "Jan met de pet" kwam daar niet aan toe; hij moest werken van 's morgens vroeg tot 's avonds laat. Het begrip "lezen" was voor veel mensen een onbekend woord en stond ver van hun gedachtengang.

Ook vanuit school werd aan het begin van de twintigste eeuw het lezen niet gestimuleerd. Er was veel schoolverzuim. De schoolmeesters klaagden daar wel over, maar er werd niets aangedaan. Het hoofd van de R.K. Meisjesschool in Duistervoorde bijvoorbeeld klaagde over verzuim vanwege ziekte der kinderen. In een brief aan de gemeente schreef hij: "Herhaaldelijk is het voorgekomen dat kinderen, lijdende aan hoofdzeer, de school moeten verzuimen. Niet één der ouders vind ik bereid zich in die gevallen tot een geneesheer te wenden, steeds beweren zij daartoe niet in staat te zijn". De school werd ook vaak gesloten doordat veel kinderen mazelen of een andere ziekte hadden. In 1908 schreef de gemeente aan de schoolhoofden dat kinderen lijdende aan schurft, besmettelijke oogontsteking, rodenhond, kinkhoest, windpokken (waterpokken), hoofdzeer of andere huidaandoeningen van school geweerd moesten worden.

De schoolmeester uit Nijbroek klaagde "...ach veel kinderen verzuimen de school om de nietigste redenen, drie, vier ja soms zes maanden zijn de plaatsen van kinderen

van acht tot twaalf jaar leeg." Op de school in Terwolde, evenals op andere scholen in de gemeente Voorst, kreeg een aantal kinderen brood met spek en koffie waar geld voor ingezameld werd. Dit vanwege ondervoeding. Circa 25% van de schoolgaande kinderen kwam hiervoor in aanmerking.

Een andere factor die ook van invloed was op het leesgedrag van die tijd was de slechte behuizing. Veel éénkamerwoningen en woningen met weinig licht en lucht. Een kleine kamer met een paar benauwde bedsteden en dan nog overbevolkt. Dit waren niet de plaatsen om bij een walmende kaars te zitten lezen.

Verbeteringen

Langzamerhand kwam er toch enige verbetering in. We hebben gezien dat er een poging gewaagd werd door "Het NUT", de

vereniging "Plaatselijk Belang" en vervolgens de vereniging "Ons Dorps-huis".

Met de komst van een nieuwe lichter onderwijzers, hoofdonderwijzer de heer Enklaar en de onderwijzers de heren Waaksma en Wolters, werd meer en meer aandacht besteed aan lezen buiten schooltijd. Ook de vanaf 1947 bestaande schoolbibliotheek had een goede invloed op het lezen buiten schooltijd. Niet alleen deze factoren maar ook de komst van elektriciteit in de begin jaren twintig speelde een rol. Met de komst van fiets, auto en bus werd de plattelander mobieler en daardoor speelden invloeden van buitenaf een steeds grotere rol bij hun doen en laten.

Eerste problemen

Het eerste probleem dat zich aandienende voor

Meester Waaksma met klas 4 van de openbare lagere school in Terwolde in het schooljaar 1943/1944.

de bibliotheek was de verkoop en afbraak van het verenigingsgebouw "Ons Dorpshuis". We schrijven 1932, de crisisjaren waren in volle hevigheid losgebarsten. Ook Terwolde ontkwam hier niet aan en ondervond de gevolgen. Eén van de eersten die de dupe werd was vereniging "Ons Dorpshuis". Het door de vereniging gestichte dorpshuis kon zichzelf niet bedruipen en draaide de laatste jaren met verlies. De mensen op wie men altijd een beroep kon doen, lieten het afweten. De geldschietters liepen al een tijdje te morren en wilden het geld dat ze in de bouw van het dorpshuis gestoken hadden terugzien. De crisis drukte zwaar op het bestuur, mede door de tekorten op de exploitatie van het dorpshuis. De binnen de vereniging levende gedachte om het dorpshuis te verko-

pen begon wortel te schieten en nam steeds vastere vorm aan. Onderdelen van de vereniging, zoals de afdeling gymnastiek, werden zelfstandig. De bibliotheek bleef wel in eigen beheer.

De heer E. Voorhorst kocht het gebouw "Dorpshuis". Hij liet het afbreken en bouwde op dezelfde plaats een café, het huidige café-restaurant "Dorpszicht". Hij bood de bibliotheek de gelegenheid om de kasten met boeken te plaatsen en de uitleen te verzorgen in het zaaltje achter de gelagkamer, dat onder andere ook dienst deed als gymzaal van de "Spartaan".

Oorlog

Toen het lezen buiten schooltijd steeds meer opgang vond, kwam daar weer de klad in

Café "Dorpszicht" in 1953; eigenaar Evert Voorhorst en zijn vrouw Johanna achter de tapkast. De kasten met bibliotheekboeken mochten in het zaaltje achter de gelagkamer staan.

door de dreiging van de Tweede Wereldoorlog. Ook de dames van de vereniging "Ons Dorpshuis" ondervonden de kwalijke gevolgen van een dreigende oorlog. Op 12 april 1939 legden Nederlandse militairen beslag op het gymzaaltje in café "Dorpszicht" waar zich ook de kasten met boeken bevonden. Het zaaltje werd ingericht als ziekenzaal. Op 12 oktober 1939 werd het militaire hospitaaltje overgeplaatst naar landgoed "de Matanze".

Ondanks de oorlog deden de dames van de bibliotheekcommissie hun uiterste best om de bibliotheek naar behoren te laten functioneren. In 1943 kwam de in 1930 benoemde onderwijzer Waaksma het comité versterken. De heer Waaksma, met zijn Friese doorzettingsvermogen en doortastendheid, zou veertig jaar lang een stuwende kracht voor het bibliotheekgebeuren in Terwolde worden. Maar op dat moment waren de oorlogsprikelen niet voorbij. In 1944 werd café "Dorpszicht" door de Duitse weermacht gevorderd, met alle gevolgen vandien.

De bibliotheek moest een ander onderkomen zoeken. Gelukkig verleende huisarts Van der Pot zijn medewerking door zijn garage aan te bieden. De heer Waaksma ging de boer op voor veilingkistjes. Hierin werden de boeken gepakt en naar de overkant gesleept. Van dit onderkomen kon maar korte tijd gebruik gemaakt worden. Om met de woorden van de heer Waaksma te spreken: "de Edelgermanen hadden dit kleine gebouwtje, de garage, ook broodnodig."

Er moest opnieuw onderdak voor de boeken worden gevonden. Gelukkig was aan een verkoopvereniging de "Landbouw" zo welwillend om ruimte te bieden voor de opslag van de boeken. Vanwege oorlogs-

omstandigheden werden geen boeken meer uitgeleend. In het gebouw van de "Landbouw" was het zo koud en vochtig dat de boeken binnen de kortste keren totaal vergaan waren door vocht en schimmel. Er kon namelijk niet gestookt worden vanwege kolenschaarste. Al zouden er kolen geweest zijn, men kon ze niet vervoeren omdat elk transport onmiddellijk door geallieerde vliegtuigen werd beschoten.

Nieuwe start

Na de oorlog moest een geheel nieuwe start gemaakt worden. De familie Voorhorst was zo gastvrij om onmiddellijk na de oorlog de bibliotheek weer in haar café te huisvesten. In eerste instantie nam dat niet veel ruimte in beslag, want er waren maar zeven boeken over. De rest was niet meer bruikbaar en werd verbrand. Geld voor nieuwe boeken was er natuurlijk ook niet. Onderwijzer Waaksma was echter een inventief persoon en wist er wel wat op te vinden. In Amsterdam bij de reizende bibliotheek konden wisselcollecties gehuurd worden. Er werden steeds porties van honderd boeken geleend, maar zodra de boeken uit Amsterdam binnen kwamen, waren deze in een vlock en een zucht uitgeleend. Om het tekort aan boeken op te vullen kon de Terwoldse bibliotheek van de particuliere uitleenbibliotheek Lecturama in het Drentse Beilen tweedehands boeken kopen. Het geld voor de aankoop werd verkregen door voor elk uitgeleend boek een dubbeltje te vragen.

Zwervend door het dorp

Helaas moest de bibliotheek in 1954-'55 omzien naar een andere huisvesting vanwege de toenemende bedrijvigheid in café Dorps-

zicht. Het viel niet mee een nieuw onderkomen te vinden.

Men dacht ruimte gevonden te hebben in de consistoriekamer van de Ned. Hervromde Kerk, maar het kerkbestuur wilde vijfenzeventig gulden aan huur. Dit bedrag ging de draagkracht van de bibliotheek ver te boven. Men was al blij met een paar centen om een nieuw boek aan te kunnen schaffen. Gelukkig bracht bakker Kamphuis uitkomst. Johan Kamphuis had een bakkerij annex café aan de Molenweg nr. 24. Hij had nog een kleine ruimte over waar men voor vijfen-twintig gulden terecht kon.

In die periode werd ook een noodkreet uitgezonden naar de Terwoldse bevolking. Namens de bibliotheekcommissie stuurden mevrouw Oldenhof en de heer Waaksma een schrijven rond met daarin de volgende mededelingen en opmerkingen: "...dat de bibli-

otheek ondergebracht is ten huize van Joh. Kamphuis. Dat men met renteloze voorschotten, oliebollenacties en dergelijke plus honderd gulden subsidie van de gemeente getracht heeft de collectie boeken uit te breiden en te vernieuwen. Dat de lezerskring groeide tot zeventig leden die elke week hun boek kwamen inruilen...". Op dat moment konden die leden kiezen uit zo'n 700 boeken voor volwassenen en 300 stuks voor de jeugd. En dan vervolgt de brief met:

"...toen kwam de televisie. Weg was de belangstelling voor het lezen van een boek. De behoefte aan een goed boek is zo gering, dat de commissie het niet meer verantwoord vindt op deze manier door te gaan en met een bloedend hart zich de vraag stelt: "is deze bibliotheek gedoemd om te verdwijnen?". De bibliotheek is neutraal en ieder, van welke godsdienstige of politieke overtuiging ook,

Johan Kamphuis' bakkerij annex café "Ruimzicht" aan de Molenweg: één van de vele onderkomens van de bibliotheek.

kan bij ons terecht. De kosten verbonden aan het lenen van boeken zijn 75 cent inleggeld en leesgeld 15 cent per boek per week...". Met een aanmoediging om te gaan lezen besloot dit schrijven. Gelukkig hebben deze mensen doorgezet.

Toen Kamphuis besloot het cafeetje te sluiten, moest men weer op pad voor onderdak. Wederom was de "Landbouw" bereid hen die te verlenen. Daar kreeg men de beschikking over een klein kantoortje en wat belangrijk was, mét verwarming. Men moest voor de opening van de bibliotheek wel even op de boeken slaan zodat de muizen weg renden. Ook toen de "Landbouw" in Terwolde opgeheven werd en het gebouw in handen kwam van de heer De Wilde, eigenaar van de "Wildkamp", mocht de bibliotheek blijven. Naderhand vestigde de "Wildkamp" zich in de gebouwen van carrosseriebouwer L. Veldhuis. De heer De Wilde sponsorde de bibliotheek door geen huur te vragen. Hiermee was hij eigenlijk de eerste sponsor van de bibliotheek. Vanwege uitbreiding moest men bij de "Wildkamp" na enkele jaren ook weer weg. Nu werd met toestemming van de gemeente onderdak verkregen in de leegstaande lagere school aan de Vaassenseweg. De meester was weer in zijn oude vertrouwde school. Omdat de school voor het overige leeg stond en alleen maar een enkel uurtje open was voor het uitlenen van boeken was er geen licht en verwarming. Het vandalisme sloeg toe. Ruiten werden ingegooid en de vrijwilligers moesten soms eerst de glasscherven bijeen vegen voordat zij met uitlenen konden beginnen. Binnen dit schoolgebouw moest nogmaals verhuisd worden: van het klaslokaal naar het hoofdenkamertje. Maar met de komst van een eigen onderko-

men braken langzamerhand betere tijden aan.

Betere tijden

Er is in het verleden veel werk verzet, niet alleen met de organisatie en het zoeken van onderkomens, maar ook met de verzorging van de boeken. Deze werden vroeger allemaal gekaft en genummerd. Een boek gold als een duur bezit. Honderden zo niet duizenden vierkante meters bruin kaftpapier zijn gebruikt.

Er braken betere tijden aan. Geen ideale, maar men was al blij toen de bibliotheek in 1978 een eigen onderkomen in gebruik kon nemen. De gemeente Voorst had bij de bouw van de gymzaal aan de Vaassenseweg, naast de oude school, rekening gehouden met de bibliotheek. Zij had een ruimte gecreëerd die bij de bergruimte van de gymzaal aangetrokken kon worden, wanneer deze niet meer gebruikt zou worden door de bibliotheek. De ruimte was niet groot en de verwarming was aangesloten op de gymzaal, wat betekende dat de temperatuur altijd aan de lage kant was en in de vakantieperiode extreem laag. Toiletruimte was niet aanwezig. Ruimte voor een tafeltje om in een boek te bladeren was er niet. Vrijwilligers en gebruikers konden er wel aan gymnastiek doen, want men moest diep door de knieën voor de onderste boeken en flink strekken voor de bovenste. Ook was de ruimte te klein voor exposities.

Er bleven wensen te over, maar toch waren de vrijwilligers blij dat men in de jaren zeventig er niet toe was overgegaan om de bibliotheek op te heffen en alles onder te brengen bij de bibliobus. In 1979 verhoogde de gemeente de subsidie tot tweehonderdvijftig gulden. Wel bleef men samen met anderen zoeken naar een beter onderkomen. Men

bekeek de mogelijkheden van het niet meer als café dienstdoende gebouw de "Klok", het leegstaande Groene-Kruis gebouw en woningen op het af te breken Tuindorp.

Sponsoring

Ondertussen was er een eigen collectie boeken van meer dan 3.000. Grote steun verleende daarbij de plaatselijke ondernemersvereniging die als sponsor optrad. Dit sponsorgeld werd hoofdzakelijk besteed aan jeugdboeken en naslagwerken. Dit unieke sponsorcontract haalde de landelijke pers. Bij deze sponsoring ging het om een flink bedrag: 20% van het beschikbare exploitatiebedrag. In oktober 1985 werd het contract op ludieke wijze getekend en gevierd op de "Matanze", op dat moment in gebruik als restaurant. Bij het afscheid van meester Waaksma op 1 oktober 1983 bleek nog eens hoeveel belangstelling er was voor de Terwoldse bibliotheek. Bij zijn afscheid stonden naast hem achter de bestuurstafel: mevrouw Bomhof-Eilers en mevrouw Kiesbrink-van de Boven-

kamp. De heer Waaksma werd tot erelezer benoemd en kreeg van zijn opvolger de heer Harwig, wiens echtgenote ook al bij dit vrijwilligerswerk was betrokken, een horloge met inscriptie.

De bibliotheek in Terwolde floreerde, dankzij een groot aantal vrijwilligers en onder de dagelijkse leiding van Inge Slotboom. In mei 1996 kreeg de bibliotheek een grotere ruimte in het dorpshuis "d'Olde Schole". Op Hemelvaartsdag werd het nieuwe dorpshuis met bibliotheek geopend met medewerking van de plaatselijke muziekvereniging. De opening werd verricht door de wethouder mevrouw Lagerweij-van der Wolff. In de nieuwe ruimte kregen de bezoekers een ontbijtbuffet geserveerd.

In 1981 sloot de bibliotheek zich aan bij de openbare bibliotheek van de gemeente Voorst. Ook werd de bibliotheek ondersteund door professionele krachten.

Na alle ups en downs heeft men in Terwolde een moderne bibliotheek, waar ook het kopieerapparaat en de computer hun intrede

Eén van de vrijwilligsters, mevrouw Kiesbrink-Van de Bovenkamp, in de bibliotheek die in 1996 verhuisde naar het huidige dorps-huis "d'Olde Schole".

hebben gedaan. Alle soorten boeken kan men er lenen, hetzij reeds aanwezig, hetzij op aanvraag.

Dit alles nog steeds ondersteund door een aantal enthousiaste en deskundige vrijwilligers. Uiteraard heeft de bibliotheek in het verleden vele vrijwilligers gehad. Naast de namen die in dit verhaal genoemd zijn, wa-

ren dat onder andere de familie Kolkman, mevrouw Kamphuis, mevrouw Mulder en mevrouw Frederiks. Dit zijn natuurlijk lang niet alle mensen die zich ingezet hebben voor de bibliotheek. Maar omdat er geen notulen gemaakt of bewaard zijn, konden niet alle namen achterhaald worden.

Processen-verbaal

door G. Vrieling

Naar aanleiding van het pasverschenen boekje van de heer Jan Elfrink te Voorst herinnerde ik mij, dat zich in de archieven van de gemeente nog een proces-verbaal bevond over een brand bij de "Lange Kamp" te Voorst. Ik geef hieronder het volledige ongecorrigeerde proces-verbaal:

Proces Verbaal

"Op maandag den 23^e Augustus 1800 Tachtig verklaren wij Dirk van Bommelen gemeente veldwachter en Pieter van Ginkel rijksveldwachter op ziener der jacht en visscherij beide woonachtig te Voorst, Dat er op dien zelfde datum des namiddags om streeks drie uur een brand heeft ont staan op het plaatsje genaamd de langekamp gelegen op de voorsterklei toebehoorende en bewoond door Jan Elfrink doch dat genoemde brand in korten tijd zoo hevig toe nam dat wij niet hebben kunnen redden als de koebesten een paar varkens een veren bed en verder zijn al de roerende goederen door de prooi der vlam verdwenen het huis is in de

Brusselsche maatschappij verzekerd voor f. 1000 Gulden het vee en verdere roerende goederen in de Zutphense maatschappij voor f 1400 Gulden, ook woond er nog in genoemd pand Gerrit Endendijk waar van ook ongeveer de geheelen inboedel is verbrand zoo dat genoemde inboedel is verzekerd in de zutphense maatschappij voor de som van f 600 Gulden bij ons onder zoek is ons gebleken dat de brand het eerst ontdek is geworden aan de zuidzijde van het huis oorzaak tot nogtoe onbekend. En hebben wij hier van op gemaakt dit procesverbaal op den Eet bij den aanvang onzer bediening afgelegd".

Het procesverbaal was ondertekend door beide politie-functionarissen, waarbij nog opgemerkt kan worden, dat Pieter van Ginkel het schrijven erg moeilijk afging. Verder is het ook amusant te zien hoe dit proces-verbaal, door Dirk van Dommelen geschreven, zo 'deftig' mogelijk wordt verwoord met de nodige taal- en stijlfouten.

Woonomstandigheden honderd jaar geleden

door H. Kleinjan

2001 is het jaar dat in "volkshuisvestingsland" de honderste verjaardag van de Woningwet gevierd wordt. De Woningwet van 1901 heeft grote invloed gehad op het bouwen en wonen in Nederland. Ze was erop gericht om nieuw te bouwen woningen te laten voldoen een minimaal aantal bouwkundige eisen. De wet verplichtte gemeenten bouwverordeningen op te stellen en verbood het bouwen zonder bouwvergunning. Gemeenten kregen door de wet de mogelijkheid om woningen onbewoonbaar te verklaren of de eigenaar door middel van aanschrijvingen te dwingen tot opknappen van het pand. Ook konden gemeenten huizen ontruimen en zelf afbreken, wanneer de situatie werkelijk levensbedreigend was. Een ander belangrijk punt in de wet was dat het rijk leningen ging verstrekken ter financiering van de bouw van woningwetwoningen. Met steun van de overheid kon iedereen nu in georganiseerd verband zonder winstoogmerk goede arbeiderswoningen gaan bouwen. De woningbouwverenigingen schoten nu als paddestoelen uit de grond.

Sociale hervormingen

De Woningwet is gestart vanuit van een breed "beschavingsoffensief". Uit oogpunt van volksgezondheid en zedelijk peil kreeg het woningvraagstuk de nodige aandacht. In 1855 was al een rapport verschenen over de woonellende in Nederland. Koning Willem III had het Koninklijk Instituut van Ingenieurs opdracht gegeven om de woonomstandigheden in Nederland in kaart te brengen. Het rapport uit 1855 schetst een

schrijnend beeld van de woonellende, samengevat in de volgende beroemde zin: "De hollen der mensen - en anders mogen wij de woningen van velen uit de min gegoede stand niet noemen - staan niet zelden ten achter bij de plaatsen, die ten verblijve voor vele dieren zijn afgezonderd." Maar vervolgens gebeurde er enkele decennia weinig. De kritiek van sociale hervormers op de passieve houding van de overheid groeide aan het eind van de negentiende eeuw. Toen ook de uitkomsten van de volkstelling van 1899 bekend werden, waren maatregelen onafwendbaar. Bij deze volkstelling werd bijvoorbeeld geconstateerd, dat tweederde van de bevolking in een tweekamerwoning huisde. Waarbij elk vertrek als 'kamer' meetelde, onverschillig of het een keuken, een vliering of een alkoof was. Het bewoonbare oppervlak was in veel gevallen tussen de vijftien en de vijftientwintig vierkante meter. Overigens werd ook op andere terreinen de roep om verbeteringen luider. Gevolg was dat het laatste liberale kabinet Goeman Borgesius tussen 1897 en 1901 feitelijk de fundamente legde voor wat later 'de verzorgingsstaat' zou gaan heten. De leerplichtwet, een aantal kindwetten, de ongevallenwet en de gezondheidswet stammen ook uit die tijd. En een rijksverzekeringsbank gaf vorm aan de eerste sociale verzekeringen. Daarna kwamen ook verbeteringen in het onderwijs, het democratisch stelsel (kiezrecht) tot stand.

WET VAN DEN 22sten JUNI 1901 (Staatsblad No. 158),
houdende wettelijke bepalingen betreffende de volkshuisvesting.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRACIE GODS, KONINGIN
DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ.,
ENZ., ENZ.

Allen, die deze zullen zien of hooren lezen, saluut! doen te weten:

Alzoo Wij in overweging genomen hebben, dat het wenschelijk is bepalingen vast te stellen betreffende de volkshuisvesting;

Zoo is het, dat Wij, den Raad van State gehoord, en met gemeen overleg der Staten-Generaal, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij deze:

§ 1. Voorchriften betreffende aan woningen te stellen eischen.

Artikel I.

1. De gemeenteraad stelt voorschriften vast betreffende de eischen, waaraan moet worden voldaan:
 - a. bij het bouwen van woningen,
 - b. bij het geheel of voor een gedeelte vernieuwen van woningen,
 - c. met betrekking tot bestaande niet onder b begrepen woningen.
2. De gemeenteraad stelt voorschriften vast nopens behoorlijke bewoning.

Situatie in Voorst

Het voornaamste doel van de Woningwet was om verbetering te brengen in de armzalige woonsituatie van de Nederlandse burger. En hoe was het gesteld met de woonsituatie van de burger in de gemeente Voorst?

In 1902 werd - als één van de uitvloeisels van de Woningwet - bij Koninklijk Besluit een Gezondheidscommissie voor de gemeenten Voorst, Epe, Heerde, Hattem, Oldebroek, Doornspijk en Elburg in het leven geroepen. Eén van de activiteiten van de Gezondheidscommissie was het instel-

len van een onderzoek naar de toestand van de woningen en hun gebreken en tekortkomingen. Doel van het onderzoek was het opsporen van onbewoonbaar geacite woningen en de betreffende gemeentebesturen hiervan op de hoogte brengen. De commissie verwachtte van die gemeentebesturen een actieve houding om tot een verbetering van de woningtoestanden te komen.

Zeven jaren van onderzoek

De totstandkoming van het onderzoek duurde ruim zeven jaar. Op 5 januari 1905 besloot de commissie tot het onderzoek. In plaatselijke bladen werden deskundigen als timmerlieden en metselaars opgeroepen om de woningen te onderzoeken. De commissie bood deze deskundigen de voor die

tijd niet geringe vergoeding van een kwartje per woning. Wonderlijk genoeg werd in Twello logementhouder H.F.M. Nijpels aangemerkt als deskundige; hij inventariseerde de woningen in Twello.

In november 1908 - ruim drie jaar later - waren alle gegevens bekend. Nu ging het erom deze gegevens statistisch te bewerken. De heer Heiman, een op wachtgeld gesteld hoofd van een openbare lagere school in Elburg, ging de ongeveer 7.000 staten met de gegevens van de onderzochte woningen verwerken in statistische tabellen.

In 1910 waren de gevraagde tabellen klaar.

Na nog wat bijschaven lag dan in 1912 het "Verslag betreffende het Systematisch Woningonderzoek gehouden door de Gezondheidscommissie gezeteld te Hattem" bij het bestuur van iedere betrokken gemeente op tafel.

Volksgezondheid

In het verslag zijn de onderzoekgegevens, per gemeente gerangschikt, in talrijke staten en tabellen ondergebracht. Ook zijn zaken die voor de volksgezondheid van belang zijn onder de loep genomen. Denkt u hierbij aan vragen als: heeft de woning een drinkwatervoorziening, is er in of bij de woning een privaat, is er een goede afvoer van rook etc. Ook de "zindelijkheid" (hygiëne) van de bewoners van de huizen komt aan de orde. Overigens wordt in het rapport niet uitgelegd hoe dit aspect gemeten werd.

Het gedeelte van het verslag dat betrekking heeft op de gemeente Voorst bestaat in totaal uit ruim 30 tabellen. Over de volksgezondheid in de gemeente Voorst aan het begin van deze eeuw levert de tabellen de volgende informatie op.

De ligging der woningen

De gemeente Voorst telde in 1908 1370 woningen. Deze waren alle gelegen aan straten, dat wil zeggen er waren - in tegenstelling tot de andere gemeenten waar het onderzoek werd gehouden - geen woningen in sloppen, aan binnenplaatsen, aan stegen of "in gebouwen, los van eenig bouwverband". Van die 1370 woningen hadden er 471 (34%) één vertrek, 623 (45%) twee vertrekken en 276 (20%) drie vertrekken. De commissie beoordeelde dit als gunstig. De andere gemeenten binnen het district

hadden in verhouding (veel) meer woningen met één vertrek dan met twee vertrekken.

De huizen waren klein. Van de woningen met één vertrek had 63% een oppervlakte van minder dan 16 m². Het merendeel (79%) van de woningen met twee vertrekken had een oppervlakte van minder dan 30 m². In dit opzicht verschilde Voorst niet van de omliggende gemeenten. Waarin Voorst zich wel onderscheidde was het gemiddelde aantal bewoners per huis.

In de kleine woningen woonden naar verhouding veel mensen. Woningen met één vertrek hadden gemiddeld 3,3 bewoners; dat was (nog) iets lager dan in de andere zes gemeenten. Daarentegen woonden in de huizen met twee vertrekken gemiddeld 4,5 personen; dat was het hoogst in de regio. In de klasse woningen met drie vertrekken telde Voorst gemiddeld 4,7 bewoners; hetzelfde gemiddelde had de gemeente Oldebroek; de gemeente Doornspijk had gemiddeld 4,8 bewoners; en de overige gemeenten zaten onder dat gemiddelde.

Samen met het feit, dat de hele gemeente slechts één onbewoonde woning telde, bracht dit hoge gemiddelde de commissie tot de conclusie, dat er in de gemeente Voorst een gebrek aan woningen was.

Voorzieningen

In Voorst waren er geen woningen zonder "lichtschepping". Alle huizen hadden dus één of meer ramen. Ook was er geen enkel huis zonder schoorsteen of vaste rookleiding. In de omliggende gemeenten was dat wel het geval.

Van de 1370 woningen in de gemeente

Voorst hadden er 714 een eigen welput of pomp voor de drinkwatervoorziening; 653 woningen hadden een gemeenschappelijke welput of pomp. Slechts drie huizen moesten het stellen zonder drinkwatervoorziening. Alleen in Hattem waren er huizen met een drukwaterleiding met eigen kraan. Regenbakken of regentonnen kwamen in geen enkele gemeente voor. 472 (34%) van de Voorster woningen hadden geen privaat in of bij de woning; voor de hele regio gold hiervoor een percentage van 54. 37 woningen hadden een gemeenschappelijk privaat en 861 een afzonderlijk

privaat.

Slechts 13 van de 1370 woningen (1%) hadden een gootsteen of daarmee vergelijkbare afvoerinrichting van huishoudwater. Voorst kwam hiermee aanmerkelijk beter uit de bus dan de andere gemeenten (16%).

Conclusie

De gezondheidscommissie concludeerde dat in de gemeente Voorst de toestand nog niet zo slecht was. Over de bouwkundige staat of de voorzieningen in/aan de woningen werden bij de volgende aantallen woningen opmerkingen gemaakt:

De tuinmanswoning van de Kleine Noordijk in Twello. Links op de foto de drinkwatervoorziening: de waterpomp.

- bij 40 woningen (2,9%) was de toestand van muren, ramen, zolderingen en vloeren onvoldoende;
- bij 472 woningen (34,4%) was geen privaat aanwezig;
- bij 19 woningen (1,4%) was stank door mest in of nabij de woning geconstateerd;
- 16 woningen (1,2%) hadden vochtproblemen;
- 4 woningen (0,3%) hadden problemen met de afvoer van rook;
- bij 3 woningen (0,2%) kwam wandgedierte voor;
- 27 woningen (2%) werden beoordeeld als "te klein voor de bewoners";
- in 17 woningen (1,3%) was de "zindelijkheid" van de bewoners slecht;
- bij 42 woningen (3,1%) was de drinkwatervoorziening gebrekkig of slecht;
- 1 woning (0,1%) was "bepaald onbewoonbaar".

De commissie eindigde het onderzoek over

Mevrouw Hendrika Gezina Denekamp (geboren in 1827) in haar dagelijkse leven bij haar woning, de tuinhuiswoning op de vorige pagina (foto rond 1900).

de gemeente Voorst als volgt. "De aanmerkingen op den bouw zijn zeer gering te noemen, evenals alle overige aanmerkingen in deze gemeente. Toch zijn er nog vele perceelen *zonder privaten*. Het *drinkwater* wordt verschaft door 1327 *goede pompen* of *putten* d.i. 96.8 pCt. der perceelen. 40 Pompen of putten zijn *slecht*, d.i. 3 pCt.; *geen water* vindt men bij 3 perceelen of 0.2 pCt. Wat de *zindelijkheid* der bewoners aangaat, deze is aangetekend als 1027 *goed* of 75 pCt; 326 *matig* of 23.7 pCt. en 17 *slecht* of 1.3 pCt. De gemeente Voorst verkeert blijkbaar in *zeer gunstigen* toestand."

Reactie gemeentebestuur

Het verslag was in 1912 gepresenteerd aan de gemeentebesturen van de betrokken gemeenten Voorst, Epe, Heerde, Hattem, Oldebroek, Doornspijk en Elburg. Op 31 mei van dat jaar namen Burgemeester en

Wethouders van Voorst het verslag voor kennisgeving aan. In de notulen van de gemeenteraad zijn geen verwijzingen naar het rapport te vinden.

Zeven jaar later – in 1919 – werd in Voorst de woningbouwstichting Goed Wonen opgericht. Hiermee sloot Voorst aan bij de landelijke ontwikkeling die sinds de Woningwet ingezet was. In 1913 telde ons land 301 woningbouwverenigingen, in 1920 waren dit totaal 1.292.

Bronnen

- "Verslag betreffende het Systematisch

Woningonderzoek gehouden door de Gezondheidscommissie gezeteld te Hattem".

Het Verslag is aanwezig in het gemeente-archief van Voorst. Van het omvangrijke archief van de Gezondheidscommissie resteren nog slechts een paar notulenboeken over de jaren 1903-1934 en een besluitenregister uit de beginjaren. Zij bevinden zich in het gemeente-archief van Hattem. - "Hoe comfortabel waren de woningen in de Gemeente Epe voor 90 jaar?"

In: "Ampt Epe", juli 1996. (Met dank aan de auteur, de heer W. Terwel.)

Huisnummering in Voorst

door J. Lubberts

Mensen die op zoek zijn naar de woning van hun voorouders komen vaak met de vraag: "Wanneer heeft men voor het eerst gebruik gemaakt van huisnummers? Als antwoord op die vraag geef ik U hier de brief weer waarin de opdracht staat om al de huizen te nummeren:

De Drost van Nederveluwe.

Aan

De Scholtis des ampts Voorst.

Ingevolge resolutie van het Departementaal Bestuur van Gelderland den dato 22e dezer No 18, zal UE. ten spoedigsten de nodige orders stellen dat alle wooningen in UE. Ampt van Nummers worden voorzien en daarvan accurate Lijsten geformeerd; als mede aan den ontfanger der Beschrevene middelen van dit ressort, op desselfs ver-

zoek, niet alleen zodanige Lijsten uitreiken, maar ook de Zulke, waaruit aan genoemde ontvanger, Zoo het getal der wooningen, als dat der ingezetenen ten volle kan blijken, Zullende ik mij over de betaling van de in deezen aan te wendene kosten adresseren. Waarop mij verlatende UE. beveele in de bescherminge Godes.

*Geschreven te Hattem den 30 April 1806
UE. goede vriend*

H.W.Daendels.

Drost van Nederveluwe

Dit is dus de allereerste aanzet tot de aanleg van het bevolkingsregister. Dit was natuurlijk niet de andere dag gereed, het heeft nog tot midden 1811 geduurd voordat er iets op papier stond. Daarom moet u de eerste gegevens van het bevolkingsregister dan ook zien als volkstellingen. In 1795 werd de eer-

De tuinmanswoning van "De Kleine Noordijk" (zie foto op pagina 19) had in de jaren 1930 het nummer F221. Op 1 september 1939 kreeg de woning nummer F208.

De laatste huisnummering in de gemeente Voorst heeft plaats gevonden in 1953. In dat jaar hebben alle straten een officiële naam gekregen in plaats van een letter en alle huizen een nummer beginnende met nummer 1 in elke straat. Toen kwamen ook de bekende 'gele' bordjes met zwarte cijfers op de huizen.

Ook huisnummers zijn aan mode onderhevig. Er bestaan dan ook vele uitvoeringen in allerlei vormen en kleuren: buitenverlichting met nummer, tegeltjes, smeedijzer, hout, koper, aardewerk of geschilderd en/of gelijmd op een dakpan.

De allernieuwste vorm van huisnummers staat sinds kort in het buitengebied van Voorst: paaltjes met reflecterende nummers. Geplaatst door de gemeente om in het buitengebied beter de weg te kunnen vinden. (Foto G. Reinders)

ste volkstelling gehouden en in 1798 de tweede, tijdens de registratie der ingezetenen tot de burgerbewapening. Alexander van Voorst knapte dit karwei op voor f 8,—.

In 1807 moest Evert van der Heide de huizen in de gemeente Voorst nummeren. Dat gebeurde door simpelweg het nummer op het kozijn van de deur te schilderen. Hij kreeg aan loon en verf voor het "nummeren" der huizen 64 gulden, twee stuivers en 2 penningen.

Voor de huisnummering hadden de meeste huizen een naam, en zo niet dan wist men wel wie er woonde door achter de naam een toevoeging te zetten. Bijvoorbeeld het beroep of een andere aanduiding zoals Gerlich in de hut aan de dijk of Peter Evertszoon in de Delle. (Delle is een veldnaam) Op het platteland was een zeer geringe bevolkingsdichtheid, ieder kende iedereen. De postbode kwam nog niet. Berichten werden door de koster na de kerkdienst afgeroepen of men stuurde een persoonlijke bode.

Bij de huisnummering hebben natuurlijk andere belangen een rol gespeeld. Na de invoering van de dienstplicht door Napoleon moest men de toekomstige rekruten ook kunnen vinden.

Archiefonderzoek hand in hand met archeologie

door J. Groenberg

In augustus 2001 werden leden van de vereniging van amateur-archeologen, de AWN (Archeologische Werkgemeenschap Nederland) van de afdeling waar ook de gemeente Voorst onder valt, benaderd door Archeologisch Adviesbureau RAAP Oost-Nederland. Zij waren bezig met archeologische inventarisatie voor de milieueffectrapportage (m.e.r.) ten behoeve van de eventuele capaciteitsuitbreiding van de Rijksweg A1. Er werd gevraagd om gegevens van amateur-archeologen die vondsten hadden gedaan in de buurt van de A1.

Nu had ik geen vondsten in het veld gedaan maar wel in het archief!

Ryplickerhof

In de Kroniek nr. 3 van 1996 heb ik een artikel geschreven over de Ryplickerhof, een zetelhof te Wilp van het kapittel van Sint Marie te Utrecht. Deze hofboerderij wordt aan het eind van de twaalfde eeuw al genoemd als "curte in Arthe", een "hof in Aard". In 1255 wordt de naam Ryplickerhof voor het eerst gebruikt. In het artikel geef ik aan dat de precieze ligging niet bekend is. Aan de hand van gegevens van een pachtcontract uit 1577 heb ik echter geprobeerd de meest waarschijnlijke ligging aan te geven. Een belangrijke aanwijzing was hierbij de boerderij van het klooster van Diepenveen. De ligging van die boerderij is nu nog bekend. Ze ligt net ten zuiden van de huidige A1 en iets ten noorden van de Grotenhuisweg in de Posterenk. De Ryplickerhof lag iets ten westen van deze boerderij. Dit is dan ongeveer midden onder de A1, iets

ten westen van het vroegere verloop van de Zwarte Kolkstraat.

Dit artikel heb ik opgestuurd naar RAAP. Enkele weken later kreeg ik een brief terug met gegevens van vondsten die bij de aanleg van de A1 zijn gedaan. Een van die locaties bleek precies overeen te komen met de waarschijnlijke ligging van de Ryplickerhof.

Het betrof o.a. fragmenten van Badorf- en Pingsdorp aardewerk, kogelpot, Siegburg steengoed, verbrand leem en een dierlijke priem. Alles te dateren van de Vroege tot de Late Middeleeuwen. Hoewel het niet zeker is lijkt het toch op zijn minst waarschijnlijk dat de archeologische vondsten een relatie hebben met de Ryplickerhof.

Een aardig voorbeeld van hoe archeologie en archiefonderzoek elkaar kunnen aanvullen!

Vondsten melden

Als er leden van de OKV zijn die ooit, nog niet geregistreerde, archeologische vondsten hebben gedaan in de gemeente Voorst, kunnen ze dat melden bij de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek (R.O.B.), Postbus 1600, 3800 BP Amersfoort, tel. (033) 422 77 77.

De vondsten blijven van de vinder maar het is van belang dat vondsten worden gerapporteerd en gedocumenteerd zodat een zo compleet mogelijk beeld kan worden gemaakt van het rijke verleden van Nederland en de gemeente Voorst in het bijzonder.

De Halifax van Voorst

Op de avond van 1 maart 1943 stegen van verschillende vliegvelden in Oost-Engeland 302 bommenwerpers op. Het waren 156 Lancasters, 60 Sterlings en 86 Halifaxes. Het doel was die nacht Berlijn. Zoals gewoonlijk ging het verzamelen van al die vliegtuigen weer met grote problemen gepaard in de lucht. Eerst moesten de bommenwerpers van de ene basis zich verzamelen boven hun eigen gebied. Dat gebeurde via 'splashers', radiobakens die overall in Oost-Engeland opgesteld stonden. Daarna vlogen de formaties afzonderlijk naar de Noordzee waar de squadrons tot één grote formatie samengevoegd werden. Dat gebeurde via een radiobaken dat in zee gestationeerd was. De squadronleider kreeg op een bepaald moment een sein in zijn koptelefoon. Dan manoeuvreerde hij zijn toestel zo, dat het sein in zijn rechter oor te horen was. Als het zover was, dan maakte hij een bocht naar rechts en door middel van zijn commando's volgde het hele squadron. En omdat men nog steeds in de klim zat, was men een paar honderd meter hoger dan het volgende squadron dat precies dezelfde procedure uitvoerde. In feite was het radiosignaal een lange paal recht naar boven, waarlangs de verschillende squadrons spiraalsgewijs naar boven klommen. Dat dit een hachelijke onderneming was laat zich raden. Alles gebeurde in het donker en niet zelden was het weer bar slecht: regen met zware bewolking. Als dat allemaal achter de rug was zette de armada, die op die bewuste avond bestond uit 302 bommenwerpers, koers naar het

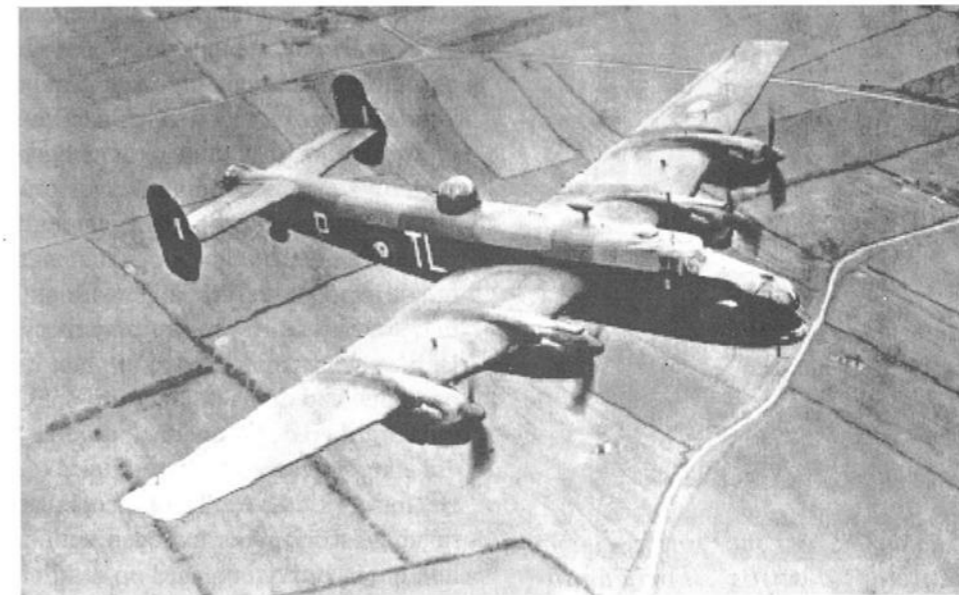
door B. ten Bosch

vaste land van Europa. De tocht ging via de Noordzee over het IJsselmeer (dat toen nog Zuiderzee heette). Zolang ze over water vlogen, hadden ze geen last van het afweergeschut. In het donker was het altijd oppassen, de verlichting van de vliegtuigen bestond uit zeer zwakke lampjes aan de vleugeltips. De bemanning moest constant alert zijn, vooral de schutters, die naar buiten konden kijken, gaven de piloot regelmatig aanwijzingen via de intercom, als een ander toestel te dicht in de buurt kwam. Eén van de Halifaxes, met serienummer BB-223, van het 51e squadron Royal Air Force Volunteer Reserve, met als basis Snaith in het graafschap Yorkshire, werd bestuurd door Flight Sergeant John David William Stenhouse. Hij was de zoon van John en Florence Stenhouse en kwam uit Forest Gate in het Graafschap Essex. Hij was 21 jaar en bestuurde het grote toestel, dat afgeladen was met bommen en benzine, alleen. Het toestel woog zo'n dertig ton, het maximale startgewicht. De Halifax was uitgerust met bediening voor één piloot, die links in de cockpit zat. Verder waren aan boord Sergeant Amos Howe uit Monk Bretton, Yorkshire eveneens 21 jaar; Fl. Off. Airgunner John Bryce Duncan, zoon van John Bryce en Adeline Duncan uit Kirkmahoe in Dumfriesshire, 32 jaar; Pil. Off. Wirelessop./Airgunner Ronald Arthur Bertram Willmott, zoon van Harry Charles en Ann Willmott uit Torquay, Devon, 26 jaar; Sergeant Alfred Beauchamp, (leeftijd en afkomst niet bekend); Sergeant Flight Engineer Cyril Avery, (eveneens onbekend)

en Flight Sergeant William Colangelo; hij was de enige Canadees in dit Engelse gezelschap en was dan ook ingedeeld bij Royal Canadian Air Force.

Over de verre reis naar Berlijn is niets bekend, niemand heeft het na kunnen vertellen! Maar zoals gewoonlijk hebben ze veel last gehad van zoeklichten en afweervuur. Vooral rond Berlijn, dat zwaar verdedigd werd, hebben ze het moeilijk gehad. Maar na de bommen te hebben afgeworpen zette de Halifax, die veel trager was dan de onvolprezen Lancaster, weer koers naar het westen. Maar in de buurt van de Nederlandse grens begonnen de moeilijkheden pas goed. Van het vliegveld Twenthe waren een aantal Duitse nachtjagers opgestegen. Eén van hen, een tweemotorige Messerschmitt

ME 110, werd bestuurd door Hauptmann August Geiger. Hij behoorde tot 3e Gruppe van het 1e Nachtjagd-Geschwader gestationeerd op vliegbasis Twenthe, dat onder leiding stond van Oberleutnant Egmont Prinz zur Lippe Weissenfeld. Dit Geschwader (squadron) was kort daarvoor overgeplaatst van vliegveld Leeuwarden naar Twenthe. In die periode van de oorlog had Duitsland al een redelijk werkend radarsysteem opgebouwd. Grote voorvechter hiervan was General Josef Kammhuber. Hij ontwikkelde het "Himmelbett" systeem, de geleide 'Nachtjagd'. Om in onze regio te blijven hield dit in, dat zodra de nachtjager de lucht in ging hij door een radarstation werd gevolgd. Op de Veluwe, waar nu het zweefvliegcentrum "Terlet" gevestigd is, bevond

De Halifax leek veel op de Lancaster, maar moest het wat prestaties betreft afleggen tegen deze. (Foto Real Photographs).

zich een groot radarcentrum, met veel gebouwen voor huisvesting van het personeel compleet met mooi aangelegde parken, kapper, bakker enz. De grote radartorens, die van dennenbomen gebouwd waren, konden formaties bommenwerpers op 200 km. peilen. Deze informatie plus de gegevens van de nachtjager gingen naar een grote bunker in Schaarsbergen (Diogenes). In deze betonnen bunker, met zijn meters dikke muren, (bestaat nog steeds en is tegenwoordig een opslagplaats van het Rijksmuseum), kwamen op een grote glasplaat alle gegevens van de situatie zoals die op dat moment in de lucht was. Dit gebeurde door zogenaamde 'Helferinnen', Duitse vrouwen die op die glasplaat vliegtuigjes

Oberleutnant Egmont Prinz zur Lippe Weissenfeld, destijds 'kommandoführer' van de 3^e Gruppe van het 1^e Nachtjagd-Geschwader op de vliegbasis Twenthe. (Foto Nachtjagdarchief Horst Diener)

heen en weer schoven. Alles bij elkaar werkten er honderden mensen bij het radarstation op de Veluwe dat de naam "Teerose" had gekregen.

Dit is maar een hele summiere beschrijving van wat daar allemaal gebeurde!

Geïnteresseerde lezers over dit onderwerp raad ik het boek aan: 'Teerosen op de Veluwe' van Willem H. Tiemens, waarin een aantal unieke foto's!

De ME 110 nachtjager die dus van Twenthe opgestegen was, had een woud van antennes, de 'Lichtenstein', op de neus van het toestel, om de radarsignalen op te vangen. Het had een langgerekte cockpit, er was plaats voor drie personen, die achter elkaar zaten, de piloot, de marconist en de schutter. De marconist kreeg van het radarstation de koers opgegeven en na enige tijd verscheen de formatie bommenwerpers op zijn scherm. De schutter beschikte over twee kanonnen die schuin naar boven konden schieten, de z.g. "Schräge Musik". Zo werd de ME 110 van August Geiger naar de terugkerende bommenwerperformatie geleid. Toen ze deze zo dicht genaderd waren dat ze met het blote oog zichtbaar waren, manoeuvreerde Geiger zijn toestel onder één van de bommenwerpers. De Halifax was aan de onderkant niet bewapend dus had de nachtjager vrij spel. Gemikt werd op de vleugeltanks, welke weldra in brand vlogen.

Het toestel kwam op dat moment brandend richting het dorp Voorst vliegen, verloor een luik dat in een boomgaard op de Klei viel en bij Van Neck viel een gedeelte van een vleugel. Tenslotte stortte het toestel neer aan de Klarenbeekseweg bij Sarink aan de kolk. Geen der inzittenden heeft zich kunnen red-

den. Op de "Lijst van neergestorte vliegtuigen in de gem. Voorst", opgetekend in 1946 door de heer Van der Wal, gemeente-architect en Hoofd van de Luchtbeschermings Dienst, staat dorp Voorst als plaats van het ongeval maar niet de juiste locatie.

De omgekomen vliegers rusten, ver van hun vaderland, in keurig verzorgde graven op de begraafplaats van Voorst.

Naschrift

Egmont Prinz zur Lippe Weissenfeld, van Oostenrijkse adel, die op 22-jarige leeftijd commandant was van de 3^e Gruppe van het 1^e Nachtjagd-Geschwader op Twenthe, inmiddels benoemd tot Major, verongelukte op 12 maart 1944 tijdens een sneeuwstorm in de Ardennen. Hij vertrok uit Berlijn, waar zijn nieuwe Geschwader, (het 5^e) gestationeerd was, om afscheid te nemen van zijn oude 3^e Gruppe van het 1^e NJG dat naar St. Dizier in Frankrijk was overgeplaatst. Hij was door het slechte zicht met zijn vliegtuig tegen een heuvel gevlogen en de gehele bemanning van drie personen kwam hierbij om. Hij had in de oorlog 51 Engelse en Amerikaanse toestellen neergeschoten. Zijn stoffelijke resten bevinden zich op het Duitse soldatenkerkhof IJsselsteyn in Limburg.

Ook Hauptmann August Geiger, die de Halifax van Voorst neerschoot, overleefde de oorlog niet. Op 29 september 1943 werd hij tijdens een luchtgevecht boven het IJsselmeer (Zuiderzee) door een Beaufighter van de R.A.F. neergeschoten. Het lichaam werd destijds geborgen. Hij was een 'Aas' met 53 overwinningen op zijn naam. In 1971 werd zijn toestel geborgen

door de Bergingsdienst van de Kon. Luchtmacht; toen het wrak boven water kwam waren de 53 streepjes van zijn overwinningen en het Ridderkruis op de kielvlakken nog te zien, ondanks het feit dat het toestel bijna dertig jaar onder water had gelegen. De kielvlakken bevinden zich thans in het Luchtvaartmuseum in Soesterberg.

Bronnen

- Ab A. Jansen: "Wespennest Leeuwarden" deel 2 en 3.

- Eigen archief.

Met dank aan de heer R. de Bruin, Staatsarchief, Londen.

Hauptmann August Geiger, de ME 110-piloot, die op 2 maart 1943 om 00.08 uur de Halifax neerschoot, die in Voorst zijn einde vond. (Foto via Air Combat).

Het Middeleeuwse koor van de kerk van Wilp

door Z.G.M. Kolks

Na de beschrijving van de toren en van het schip van de Ned. Hervormde kerk van Wilp (respectievelijk in de Kroniek van mei 1992 en juni 1996) rest nog de bespreking van het koor. Hieraan is deze bijdrage gewijd.

Als men de bestaande kerk van Wilp aan een aandachtige beschouwing onderwerpt lijkt het, alsof het koor er niet bij hoort: het onderscheidt zich van toren en schip in stijl, materiaal en omvang.

Terwijl toren en schip in Romaanse stijl zijn uitgevoerd is het koor in Gotische stijl opgetrokken. Essentiële verschillen tussen beide stijlen ten aanzien van het karakter van de wand zijn in Wilp dan ook goed waarneembaar. Tegenover de geslotenheid van de muren van de Romaanse gedeelten staat een grote penetratie in die van het Gotische koor. De Romaanse vensters (met de voor die stijl kenmerkende rondbogige vorm) zijn dan ook klein in vergelijking tot de Gotische (met de voor die stijl karakteristieke spitsbogige gedaante). Let wel dat het venster aan de noordoostzijde van het koor de vorm heeft van een Tudorboog, en dat het oostelijke nauwelijks spits is.

Ook is er een essentieel verschil in materiaalgebruik: toren en schip bestaan - voor wat de oorspronkelijke gedeelten betreft - uit natuursteen (c.q. tufsteen); het koor daarentegen is gebouwd van baksteen. Dit is geen uitzonderlijk verschijnsel, want laatstgenoemd materiaal wordt sinds de dertiende eeuw in de Nederlandse bouw het

meest toegepast. De bakstenen in Wilp zijn 28 cm. lang, 12 à 13,5 cm. breed en 5 cm. dik; de dikte van de voeg bedraagt 1,4 cm.. De stenen zijn gemetseld in staand verband. De meeste stenen zijn rood maar er komen er ook voor die groengrijs, paars en geel genuanceerd dan wel gesinterd zijn.

En dan nog het verschil in afmetingen. Het koor is zowel breder als hoger dan het aansluitende, oudere schip. Ook dit fenomeen wordt in de middeleeuwse bouwkunst herhaaldelijk aangetroffen. Nieuwbouw is in die tijd doorgaans groter dan bestaande bouw; dit geldt ook voor onderdelen. Toegespitst op de Veluwe kerkbouw uit de twaalfde tot en met de zestiende eeuw vertaalt deze schaalvergroting van de nieuwbouw zich meestal in een grotere hoogte van het koor. Voorbeelden zijn - behalve de kerk van Wilp - de eveneens Hervormde kerken van Vorchten en Otterlo. In Vorchten dateert het schip (in de kern) uit de twaalfde eeuw en het koor uit de vijftiende of zestiende eeuw; in Otterlo zijn de dateringen respectievelijk veertiende en vijftiende eeuw.

Bouwkundige beschrijving

Thans ga ik over tot een gedetailleerde beschrijving van ons onderwerp, het koor van Wilp. Dit kerkgedeelte bestaat uit twee traveeën en een sluiting, die gevormd wordt door vijf zijden van een achthoek.

Aan de noordzijde van beide traveeën kwamen ingangen voor, die later zijn dichtgemetseld. Merkwaardig is dat aan de buitenzijde de sokkellijst over die voormalige

openingen gewoon is doorgetrokken. De westelijke ingang is zowel buiten als binnen zichtbaar: aan de buitenzijde heeft deze een segmentbogige, maar aan de binnenzijde een ellipsbogige vorm. De oostelijke ingang kan alleen uitwendig worden waargenomen; de vorm is hier eveneens segmentbogig. Westelijk van deze vroegere ingangen komen - eveneens uitsluitend aan de buitenzijde - segmentbogige nissen voor.

Maar ook het interieur van het koor geeft op deze hoogte vele nissen te zien. In de sluitingszijden zijn dat hoge ellipsbogige, met kwartholprofielen op de voorste hoeken. Verder komt in de hoek van de noord- en de noordoostmuur een diepe segmentbogige uitsparing voor, die mogelijk een liturgische functie heeft gehad. Hetzelfde geldt voor de kleine nisjes in de oostelijke helft van de noordmuren der koortraveeën (beide segmentbogig) en dat oostelijk van de hoge nis' in de zuidmuur van de koorsluiting (keperbogig).

Van de uitsparingen terug naar de openingen. Het venster boven de lengteas van het koor is breder dan de overige vensters van dat kerkgedeelte. De schuin ingesneden vensters zijn bezet met overwegend bakstenen harnassen met flamboyante traceringen (o.a. visblazen). Stijlen en traceringen zijn voorzien van kwartholprofielen. Merkwaardig is dat de vensters aan de noordzijde van de koortraveeën vervangen zijn door recht ingesneden segmentbogige nissen met afschuining. Dit wijst mijns inziens op de aanwezigheid - ooit - van een aanbouw. Zowel binnen als buiten komen onder de vensters lijsten voor; uitwendig zijn deze van natuursteen. De binnenmuren zijn geled met lisenen, waarvan de voorste hoe-

ken voorzien zijn van kwartholprofielen. Tegen de westmuur bevindt zich een dubbele muraalboog, die eveneens kwartholprofielen te zien geeft. Bij de restauratie van de kerk in de jaren 1949-1953 zijn in het koor nieuwe kraagstenen aangebracht, waarop de ribben van de eveneens nieuwe netgewelven met sluitstenen aanzetten.

De spatkracht van de stenen gewelven wordt opgevangen door tweemaal versneden steunberen met - zoals gebruikelijk - natuurstenen neuzen en schuine afdekkingen. De doorbuigende sokkellijst en de vensterlijst zetten zich over deze contraforten, die ook op de westelijke hoeken haaks op de muren staan, voort. De buitenmuren wijken boven de vensterlijsten iets terug en worden bekroond door een bakstenen (op de hoeken: natuurstenen) daklijst met afschuiningsprofiel. Het schilddak is gedekt met grijze leien in Rijnse dekking.

Datering

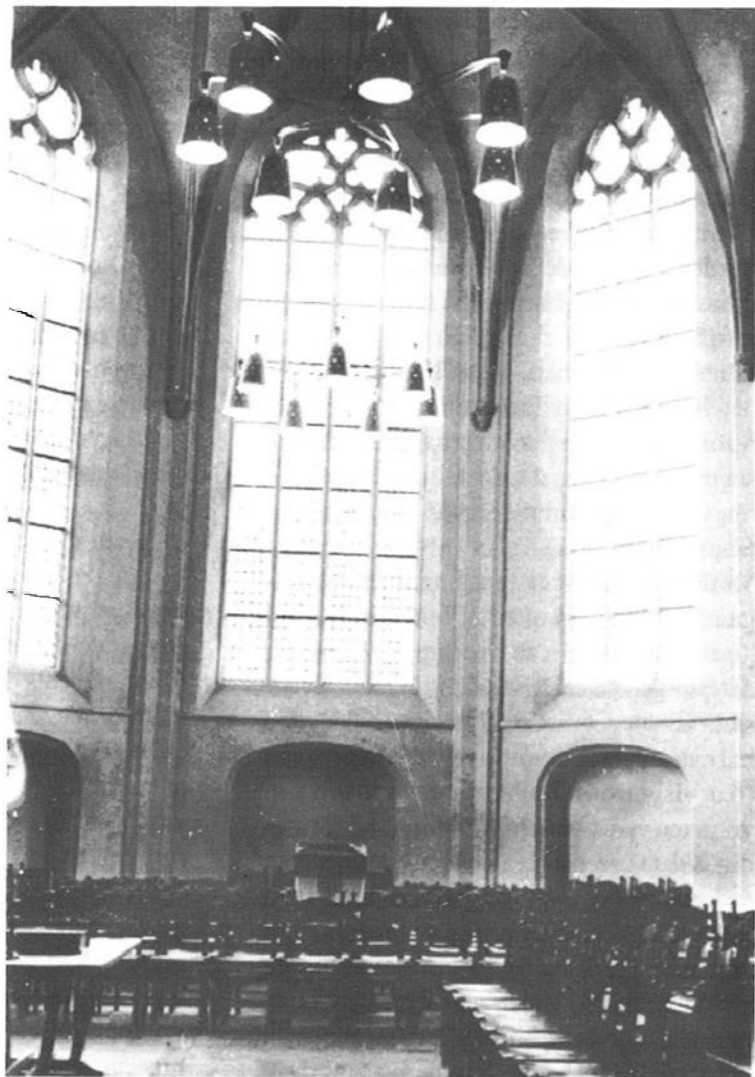
Wat de datering van het koor van Wilp betreft komt naar mijn mening het begin van de zestiende eeuw het meest in aanmerking. Elementen als de vormgeving van de basementlijst en van de steunberen komen exact overeen met die van het koor van de Herv. kerk van Ellecom, dat eveneens in die tijd wordt gedateerd. Bovendien worden beide ruimten overkluisd door netgewelven (in Wilp gereconstrueerd, naar ik aanneem op goede gronden). Volgens Ter Kuile is na het midden van de vijftiende eeuw in het gebied van de Nederrijn een voorliefde voor dit type gewelven te bespeuren (1). De meeste netgewelven van de middeleeuwse kerken op de Veluwe dateren echter uit het begin van de zestiende eeuw (bijvoorbeeld

de oostpartij van de Herv. kerk te Harderwijk: na de stadsbrand van 1503; het koor van de Herv. kerk te Hattem, geconsacreerd in 1504; het schip van de Herv. kerk te Rheden, gebouwd in 1505), zodat dit gegeven als ondersteunend argument kan gelden. Hetzelfde gaat op voor het formaat van de bakstenen.

Maar wat te denken van het jaartal 1599 of 1590, dat bovenin de westmuur van de westelijke koortravee op een memoriesteen voorkomt? Het is verleidelijk om hierin het bouwjaar van het koor te lezen, te meer daar Vredenberg rept over een archiefstuk waaruit blijkt, dat na 1581 de kerk "uit de grond herbouwd" is (2). Zoals zoveel mededelingen in oude archivalia betreffende de toestand van kerken zal ook deze schromelijk zijn overdreven. Wij hebben immers al gezien dat het middeleeuwse schip en de middeleeuwse toren behouden zijn gebleven. Zou dat dan niet voor het koor hebben gegolden? Bovendien zouden er - bij een volledige herbouw van dit kerkgedeelte - minstens in details invloeden te bespeuren zijn geweest van de toendertijd in zwang zijnde

stijl, de Renaissance.

Mijn conclusie is dus dat het koor in zijn huidige vorm nog laatmiddeleeuws is. Het is mogelijk dat een gedeelte ervan aan het eind van de zestiende eeuw is herbouwd; daarvoor zou mijns inziens de kop van de

Gedeelte van het koor (1974).

muren en het dak in aanmerking komen. Geldgebrek heeft soms ook zijn voordelen, want het staat vast dat men het in de zestiende eeuw niet bij de bouw van een nieuw koor heeft willen laten. Tegen de westmuur van het koor - boven het schipdak - is immers een grote rondbogige ontlastingsboog te zien die erop duidt, dat men het plan heeft gehad het bestaande schip te vervangen door een nieuw schip van grotere afmetingen. En daarmee zou de vormgeving van één van de oudste en interessantste kerk-schepen van ons land voorgoed verloren zijn

gegaan (3).

Noten

(1) Kuile, E.H. ter: De architectuur, in: Duizend jaar bouwen in Nederland, Amsterdam 1948, blz. 258.

(2) Vredenberg, J.: 765-1965 1200 jaar Wilp. Grepen uit de geschiedenis van een Oostveluws kerspel, Wilp 1965, blz. 48.

(3) De funderingen liet men gewoonlijk liggen zodat het kerktipe bij opgravingen wellicht wél vastgesteld had kunnen worden.

Verklaring van vaktermen

- basementlijst: lijst aan de voet van een muur
- contrafort: zie steunbeer
- daklijst: lijst aan de voet van het dak
- ellipsboog: gedrukte rondboog in de vorm van een half ovaal
- keperboog: driehoekige "boog"
- kraagsteen: in het muurvlak of in een pilaarschacht bevestigde, dragende steen
- kwartholprofiel: profiel in de vorm van een kwart hol
- liseen: weinig uitstekende muurverzwaring
- muraal(boog): boog langs een muur
- netgewelf: gewelf met vele, elkaar kruisende diagonale ribben
- neus: uit-stekend sierelement
- Renaissance: stijlperiode in de 15de en 16de eeuw, gekenmerkt o.a. door het hergebruik van klassieke motieven
- (gewelf)rib: stenen strook tegen de onderzijde van het gewelf, die ofwel om louter esthetische ofwel om esthetische alsook functionele redenen is aangebracht
- Rijnse dekking: dakbedekking met een patroon van diagonale lijnen
- schilddak: dak met twee achteroverhellende schilden (= spits toelopende dakvlakken)
- segmentboog: boog, die de vorm heeft van een cirkelsegment
- sluitsteen: steen, waarin de ribben van een gewelf samenkomen
- spatkracht: kracht ten gevolge van het uitwijken
- staand verband: metselwerk, bestaande uit afwisselend lagen strekken en koppen
- steunbeer: ver uitstekende muur-verzwaring

- (venster)stijl: verticaal gedeelte van een venstervulling
- tracering: decoratieve vulling van een Gotisch venster
- travee: ruimte-eenheid, die beantwoordt aan één venster, boog of gewelf
- Tudorboog: gedrukte spitsboog
- visblaas: laat-gotisch decoratief motief met dikwijls golvende contouren

Uit de bladen

door J. Roosenschoon

Hieronder volgt een kleine selectie uit de bladen die ons geregeld toegezonden worden. Ze zijn tijdens de openingsuren in onze bibliotheek in te zien.

In De Marke, november 2001, het blad van onze buurvereniging in Brummen e.o., staat van Arie van Bodegom een leuk artikeltje over luidklokken. Allerlei gebruiken en gewoonten die met het luiden van klokken te maken hebben, passeren de revue. Ook wat klokken in de gemeente Voorst komen zijdelings aan de orde.

In dit nummer ook een aanvulling op het boek Het Apeldoorns kanaal van Jan Vedder dat dit jaar verscheen. Piet Willemsens beschrijft nu de aanleg van het kanaalgedeelte Apeldoorn-Dieren, dat in het genoemde boek onderbelicht bleef.

In Ampt Epe, nr. 136 staat van Lijda van den Bremen deel 6 van een briefwisseling van meester Wesseldijk uit Tongeren aan zijn kinderen. Het speelt zich af in het voorjaar van 1908. Ook in dit nummer een interessant artikel over de geschiedenis van Niersen en het Niersense Bos. Hiervan zijn de rechten in 1574 vastgesteld. De auteur is Harry Bouwman.

In het blad Uth het Oulde-Bruck geeft G. Pleiter wat aanvullingen op het boek van D. Otten over Veldnamen. De namen Velikendijk, Oldebroek, Elburg en Doornspijk belicht hij weer op een andere manier. De heer Otten trouwens komt volgend jaar bij ons een lezing geven over veldnamen. M.P. Wielinga schrijft een uitgebreid artikel over Kamp Oldebroek en de Eerste Wereldoorlog. Vele vluchtelingen vonden hier onderdak. Voor de gezinnen van geïnterneerde Belgische militairen werd Moensdorp gebouwd.

Heerde Historisch heeft een jubileumuitgave. In het honderdste nummer staan interviews met vooral oudere mensen uit Heerde, Wapenveld, Veessen en Vorchten. Zij vertellen over vroeger en nu, waarbij hun werk centraal staat. Een gevarieerde verzameling mensen trekt voorbij, waardoor de lezer een breed overzicht van het leven van circa 50 jaar geleden krijgt.

In Gelders Erfgoed nr. 2001-4, staan molens centraal. Verder bespreekt H. Adams naar aanleiding van het vernieuwde rijksarchief in Arnhem, dat omgevormd wordt tot Gelders Historisch Centrum, wederom de schaalvergroting in de archiefwereld.